

ЎТМИШГА НАЗАР

6 ЖИЛД, 11 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 6, НОМЕР 11

LOOK TO THE PAST

VOLUME 6, ISSUE 11

ТОШКЕНТ-2023

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайжон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариш давлат университети

Махкамova Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

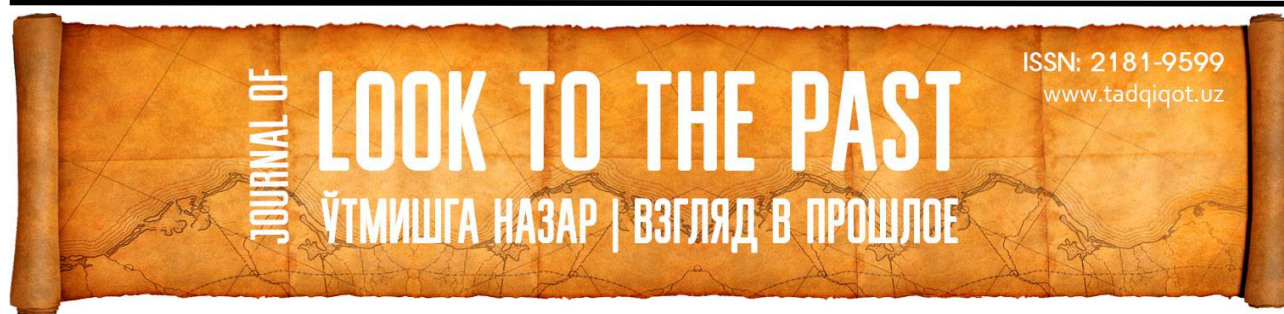
Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Худайкулов Тулқин Дўстбобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз далаат педагогика институти

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

1. Рахбархон Муртазаева OLIY TA'LIMNI GUMANIZATSIYA VA GUMANITARIZATSIYALASH: "OLTIN O'RTALIQ"NI IZLASH.....	4
2. Oygul Alshykenova QOZOG'ISTONDA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMNINING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI: TARIX VA FAKTLAR.....	11
3. Aziza Aminova QUYI ZARAFSHON VOHASI IQTISODIY TARAQQIYOTINING O'RGANISH XUSUSIYATLARI.....	18
4. Бехзод Исабеков ТУНКАТ-ИМЛОҚ КЎХНА ШАХАР ХАРОБАСИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	25
5. Jasurbek Karimjonov MUSTAQIL O'ZBEKISTONDA YOSHLARNI MUKOFOTLASH TIZIMINING SHAKLLANISHI.....	30
6. Қодиржон Нажмиддинов НАМАНГАН ШАХРИДАГИ ВИЛОЯТ ШИФОХОНАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	35
7. Нихола Нарзуллаева МУЛЛО САЙИД АХРОР МАҲДУМНИНГ ЎЛЧОВГА ОИД РИСОЛАСИ.....	41
8. Умирилло Ортиқов ЕТТИСУВ ВИЛОЯТИГА МЕТРОПОЛИЯДАН КЎЧИРИБ КЕЛТИРИЛГАН АҲОЛИНИНГ ЖОЙЛАШУВИ ВА ТУРМУШИ.....	45
9. Jurabek Polvonov МАНАЛЛИЙ ТАРИХЧИЛАР АСАРЛАРИ ВА КУНДАЛИКЛАРИДА ХИВА ХОНЛИГИДА НАРБИЙ БОШҚАРУВ ВА МУДОФАА ТИЗИМИ.....	51
10. Abdilatip Sarimsokov FARG'ONA VODIYSI O'ZBEKLARINING KUZ FASLIDA O'TKAZILGAN TAQVIMIY URF-ODAT VA MAROSIMLARI.....	59
11. Mahfuzaxon Shamsiyeva MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN O'ZARO HAMKORLIKNING YANGI BOSQICHI.....	65
12. Saida Hakimova RUS TADQIQOTCHILARI TOMONIDAN OROL DENGIZINING O'RGANILISHI (L.BERG EKSPEDITSIYASI MISOLIDA).....	70

Jurabek Abdurahmonovich Polvonov,
tadqiqotchi, Toshkent "Temurbeklar maktabi"
harbiy-akademik litseyi polvonovjurabek@e-mail.ru

MAHALLIY TARIXCHILAR ASARLARI VA KUNDALIKLARIDA XIVA XONLIGIDA HARBIY BOSHQARUV VA MUDOFAA TIZIMI

For citation: Jurabek A. Polvonov. THE SYSTEM OF MILITARY ADMINISTRATION AND DEFENSE IN KHIVA KHANATE IN THE WORKS AND DIARIES OF LOCAL HISTORIANS. Look to the past. 2023, vol. 6, issue 11, pp.51-58

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10157299>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Xiva xonligining harbiy boshqaruvi hamda mudofaa tizimiga asosiy e'tiborni qaratilgan va bu borada shu davrda yozilgan ilmiy ishlar, elchilik kundaliklari va mahalliy tarixchilar asarlarida keltirilgan ma'lumotlardan birlamchi manba sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga kelib Xiva xonligida qo'shinning muntazam turi shakllantirilib, harbiy kuchlar va qo'shinga e'tibor yanada kuchayganligi, harbiy tizim tartibli yo'lga qo'yilganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: XX asr, Xiva xonligi, Chor Rossiyasi, 10-15 kun, 2-3 kishi, 1850-yil, 1000 tagacha navkarlar, 1869-yil, Muhammad Rahimxon I, Arminiy Vamberi, N.N.Muravyev, Toshhovuzli, 1871-yil, tanob, Gandimyon

Джурабек Абдурахмонович Полвонов,
Исследователь,
Ташкентский военно-академический лицей
«Школа Темурбека» polnovovjurabek@e-mail.ru

СИСТЕМА ВОЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ОБОРОНЫ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА В ТРУДАХ И ДНЕВНИКАХ КРАЕВЕДОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье основное внимание уделяется военному управлению и системе обороны Хивинского ханства, и была проанализирована как первоисточник на основе информации, представленной в научных трудах, посольских дневниках и трудах краеведов, написанных в этот период. Также поясняется, что к концу XVIII - началу XIX века в Хивинском ханстве сформировался регулярный тип армии, возросло внимание к военным силам и армии, утвердилась военная система в упорядоченный путь.

Ключевые слова: XX век, Хивинское ханство, Царская Россия, 10-15 дней, 2-3 человека, 1850 г., до 1000 навкар, 1869 г., Мухаммад Рахимхан I, Армини Вамбери, Н. Н. Муравьев, Ташховузли, 1871 г., Танаб, Гандимион

Jurabek A. Polvonov,
researcher,
Tashkent Military-Academic Lyceum
"Temurbek School" polnovovjurabek@e-mail.ru

THE SYSTEM OF MILITARY ADMINISTRATION AND DEFENSE IN KHIVA KHANATE IN THE WORKS AND DIARIES OF LOCAL HISTORIANS

ABSTRACT

This article focuses on the military administration and defense system of the Khiva Khanate, and in this regard, it is analyzed as a primary source based on information presented in scientific works, embassy diaries and the works of local historians. It is also explained that by the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, a regular type of army was formed in the Khiva Khanate, attention to the military forces and the army increased, and the military system was established in an orderly way.

Index Terms: 20th century, Khanate of Khiva, Tsarist Russia, 10-15 days, 2-3 people, 1850, up to 1000 navkar, 1869, Muhammad Rahimkhan I, Arminy Vamberi, N.N. Muravyev, Tashkhovuzli, 1871, Tanab, Ghandimyon

1. Dolzarbliigi:

Mamlakatimiz mustaqillikni qoʻlga kiritgan dastlabki kunlardanoq tariximizni qayta tiklash, tarix haqiqatlarini xalqimizga boricha yetkazish, buyuk ajdodlarimizning nomlarini ulugʻlash, xalqimizning umumbashariyat tan olgan maʼnaviyatini qaytarish va yangi davr talablari asosida yuksak darajaga koʻtarishni asosiy maqsad deb belgiladi. Bu hol esa Oʻzbekiston tarixining barcha davrlarini chuqur oʻrganish, tarixiy haqiqatni bekam-u koʻst yuzaga chiqarishni kun tartibiga qoʻyadi.

Milliy davlatchiligimiz vujudga kelishi va taraqqiy topgan davrlarda harbiy sohada erishilgan yutuqlar shon-shuhratini tarixiy dalillar asosida zamondoshlar ongi-xotirasida mustahkamlash va imkon qadar keng ommaga, ayniqsa, yosh avlodga yetkazish, ularning dunyoqarashlari, qalblarida milliy qadriyatlar ruhi, millat tamadduniga daxldorlik, ona Vatanga mehr va sadoqat, adolat tuygʻusini har tomonlama kuchaytirish, buyuk sarkardalarimiz meros qilib qoldirgan boy jang sanʼati sirlarini oʻrganish muhim sanaladi. Bu borada maqolamizda Xiva xonligining harbiy boshqaruvi hamda mudofaa tizimiga asosiy eʼtiborni qaratdik va bu borada

shu davrda yozilgan ilmiy ishlar, elchilik kundaliklari va mahalliy tarixchilar asarlarida keltirilgan maʼlumotlardan birlamchi manba sifatida tahlil qildik.

2. Metodlar va oʻrganilganlik darajasi:

Xiva xonligining harbiy va mudofaa tizimi mavzusi boʻyicha adabiyotlar, tarixiy asarlar va manbalarda Xiva xonligining tarixini oʻrganilgan. Mazkur mavzuni oʻrganish darajasini 3 bosqichga boʻlishimiz mumkin:

1-bosqich: Chor Rossiyasi bosqiniga boʻlgan va undan keyingi davrlarga oid manbalar (XVII asrdan – XX asr boshlarigacha)

2-bosqich: Sobiq Ittifoq davrida mavzuga oid tadqiqotlar (XX asr davomida)

3-bosqich: Mustaqillik davridagi tadqiqotlar (XX asr oxiridan hozirgi kungacha)

Birinchi bosqichga XVII asrdan – XX asr boshlarigacha boʻlgan davrda yaʼni, Xiva xonligi tashkil topgan davrdan tortib, Chor Rossiyasi bosqini va undan keyingi davrlarda yaratilgan asarlarni kiritish mumkin. Bular qatoriga Abulgʻozi Baxodirxon[1], Said Xomid Komyob[2], Muhammad Yusuf Bayoniy[3], Munis[4], Ogahiy[5] kabi tarixchilarning qimmatli asarlarini kiritish mumkin. Bu mualliflar asarlaridagi asosiy xususiyat Shundaki, ular rus tarixchilari yoki tadqiqotchilari uchun deyarli nomaʼlum boʻlgan Xiva xonligi haqida, uning aholisi, urf-odatlar, hududlari va chegaralari, harbiy qoʻshinlari va mudofaa tizimining ahvoli va boshqalar yuzasidan asosan ilk axborotlarni toʻplaganlar va maʼlumot tarzida yetkazib berganlar.

Xiva xonligi harbiy va mudofaa tizimi masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarning ikkinchi davrini sobiq ittifoq davrida yaratilgan asarlar tashkil qiladi. Bu davrda rus sharqshunos tarixchi olimlaridan V.V.Bartold[6], M.M.Terenev[7], Ye.Jelyabujskiy[8], Z.Kastelskaya[9], A.L.Papov[10], N.A.Xalfin[11], A.F.Yakunin[12], Ye.Dvorkina[13], P.P.Ivanov[14], N.Muravyev[15], N.Zalesov[16], Ye.B.Kileveyn[17], M.I.Ivanin[18], Ye.K.Meyendorf[19], Yu.Bregel[20] va boshqalar Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyo xonliklarining bosib olinishi va mustamlaka qilinishi masalalariga doir bir qancha asarlar yozib qoldirganlar.

Xiva xonligi tarixi bo'yicha uchinchi asosiy davrini O'zbekiston mustaqilligining qo'lga kiritilishi va mustaqillik yillarida yaratilgan ilmiy asarlarni va tadqiqotlar tashkil etadi.

Mustaqillik yillarida H.Ziyoev, T.N.Ne'matov, Ahmad Zakiy Validiy, Q.Munirov, B.A.Ahmedov, M.Yo'ldoshev, K.Xudoyberganov, U.Bekmuxammad, D.Ziyayeva, O.Mutalov va boshqalar tomonidan Xiva xonligi va Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi tarixiga bag'ishlangan bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi va asarlar yaratildi.

3. Tadqiqot natijalari: XVIII asr oxiri XIX asr boshlariga kelib, Xiva xonligidagi harbiy kuchlar va qo'shinga e'tibor yanada kuchaydi. Xonlikda harbiy qo'shin O'rta Osiyoda o'zining kuchli va yengilmasligini ko'rsata boshladi. Ular endi janglarda o'rta asrlardagidek, faqat qilich, nayza, sovut, dubulg'a va o'q-yoy bilangina emas, balki yangi turdagi qurollarni ishlata boshladilar. Shuningdek, qo'shin ham yangi tartibda shakllantirila boshlandi.

Xivada harbiy yurishlar boshlansa, boshqa xonliklardagi kabi, bir necha hafta oldin yig'inlarda, bozorlarda bu haqida ogohlantirilgan. Qo'shinni xon yoki uning akasi yo ukasi boshqargan. Xon tomonidan buyruq chiqarilib, Xiva shahri atrofidan qo'shin to'planib yurish boshlangan. Qolgan joylardan 10-15 kun ichida qo'shin to'planib, xon kutib turgan manzilga orqalaridan yetib borganlar. Yurish vaqtida xon qo'shinni oziq-ovqat bilan ta'minlamagan, navkarlar asosan oziq-ovqatni o'zi bilan 1,5 oyga yetarli qilib olib chiqqanlar. O'ziga to'qroq navkarlar 2-3 kishi birlashib, o'zlarining oziq-ovqati va boshqa yuklarini olib yurish uchun bitta tuya olganlar. Ammo qo'shin ichida kambag'al navkarlar ham bo'lib, ular kam miqdorda oziq-ovqat olganlar. Agar yeguliklar tugab qolsa, o'g'irlik va talonchiliklarga qo'l urganlar. Faqat yurish xon tomonidan uyushtirilgan bo'lsa, unda qo'shin qurol-yarog', pul bilan ta'minlangan.

XIX asr o'rtalariga kelib esa xonlikda muntazam qo'shin tuzila boshlandi. Xususan, 1850-yilga kelib Xivada muntazam piyoda va ko'ngilli otliq askarlarning yangi tarkibi shakllantirildi. Uning tarkibida 1 ta batalon bo'lib, ular ko'proq fors askarlaridan tashkil topgan. Bu batalonning soni 1000 kishi bo'lib, uning tarkibini bir necha o'nlik sarbozlar guruhi tashkil qilgan. Bu qo'shinning asosiy burchi xonni qo'riqlash bo'lgan.

XIX asr boshlarida viloyatlarning har birida 1000 tagacha navkarlar bo'lib, harbiy yurish vaqtida nomuntazam qo'shin to'plangan. 1869-yilga kelib Xiva xonligidagi muntazam qo'shin soni 15000 kishiga yetadi. Shundan 5000 kishi piyoda, 10000 kishi muntazam otliq qo'shin bo'lgan[21]. Yurish vaqtida bu ko'ngilli qo'shin ya'ni otliq navkarlar 5 tildan pul olgan va jangda ularning oti o'lsa unga ham shuncha miqdorda pul berilgan. Munis o'zining "Firdavs ul-iqbol" asarida Muhammad Rahimxon I ning 1817-yil turkmanlar urug'i takalarga qarshi yurishda har bir navkarga asirga olgan odami uchun 10 tillo miqdorida pul to'langanligini qayd etadi[22].

Harbiy mansab egasi bo'lganlarga 10, 20, 50 va 100 tillo, hatto bundan ham ko'proq miqdorda pul to'langan. Harbiy mansab egasi bo'lgan biy 50 tildan 100 tillogacha, yuzboshi esa 10 tildan 20 tillogacha maosh olgan[23]. Xivada bo'lgan vengriyalik Arminiy Vamberi o'zining «Путешествие по Средней Азии» asarida xonlikdagi qo'shin tarkibini guruhlariga bo'ladi va ularga xon tomonidan pul berilganligi hamda soliqlardan ozod etilganligini yozadi[24]. Ammo XIX asr ikkinchi yarmiga kelib, Xivada tuzilgan muntazam qo'shinning o'z kazarmalari bo'lib, harbiy qal'a atrofida joylashtirilgan. Ularga hukumat tomonidan bug'doy, oylik pul va yer berilgan. Muntazam qo'shindagi har bir sarboz (navkar)ga yiliga 5 tilla (20 rublgacha)

va 30 dan 40 botmongacha un (botmon 7 pud 32 funt) un berilgan[25].

Ko'ngilli otliq qo'shin faqat harbiy holatda to'plangan va ularning katta qismini turkman va qoraqalpoqlar tashkil etgan. 1819-1820-yillarda Xivada bo'lgan, N.N.Muravyev qo'shin sonini 12000 deb yozadi[26]. Lekin bu ma'lumotni aniq deb bo'lmaydi. Chunki chetdan kelgan har bir kishining orqasidan xon tomonidan agentlar qo'yilib, ularning nima ish qilayotganini tekshirib turganlar. Shu boisdan, N.N.Muravyev ham xonlikning hamma joyiga kirish imkoniyatiga ega bo'lmagan. Xonlikdagi qo'shin soni esa vaziyatga qarab o'zgarib turgan.

XIX asr boshida xonlikda 20000 gacha otliq qo'shin to'plash imkoni bo'lgan bo'lsa, 1855-yilda Xiva xonligida 20 mingdan 35 minggacha otliq qo'shin bo'lgan[27]. Arxiv ma'lumotlarida yozilishicha, Toshhovuzli Olimboy yuzboshining 25 nafar navkariga 25 dona toza nayzali berdanka (miltiq) va yuzboshining o'ziga bir dona besh otar berilgan. Ushbu navkarlarning har biriga 40 tillodan bir ming tillogacha puli berilgan. Xiva xonligidagi navkarlarning kiyimlari qizil tik gazlama yoki matoli kalta kamzul, shalvor, qo'y terisidan qilingan bosh kiyim va katta etikdan iborat bo'lgan. Qo'shindagi yuzlik qismga bo'lingan piyoda askarlar qizil kamzul va qora shalvor kiygan, boshqa yuzlikdan tashkil topgan. Qo'shin esa buning teskarisi, ya'ni, qora kamzul va qizil shalvor kiygan hamda boshlariga bir hil qo'y terisidan qilingan telpak va oyoqlariga yechki terisidan tikilgan etik (ichish) kiyilgan.

XIX asr boshlarida harbiylarning asosiy quroli miltiq, qilich, nayza, o'q-yoy va piltali miltiq bo'lib, ularning qurollanish holati yomon ahvolda bo'lgan. Ular o'z oilasini boqish uchun ayrim hollarda ular bunday qurollarni nasiyaga yoki pul bilan sotib olganlar. O'sha vaqtda Xivada bo'lgan rus sayyohlari Xiva qo'shini haqida harbiy ish bo'yicha hech qanday tushunchaga ega emas, degan ma'lumotni keltiradi. Ammo bu berilgan ma'lumotlar bir tomonlama bo'lib, qo'shinda mergan (o'qchi)lar ham bo'lib ular nishonni bexato urganlar. 1871-yil Rossiya yurishi arafasida esa Xivadagi sarbozlar (navkarlar)ga Hindistondan bir qancha ancha yaxshi miltiqlar olib kelinadi. Xiva harbiylari qisqa vaqt ichida intizomga, taktik bilim olishga, jangovar tayyorgarliklarini oshirishga va harbiy xo'jalikni shakllantirishga erishadi[28]. Biroq bu narsalar hamma joyda ham bir hil emasdi. Ayrim joylarda qo'shinga bo'lgan e'tibor past edi.

XIX asrning birinchi yarmida Buxoro va Qo'qonda kuzatilgani kabi, Xiva xonligida ham muntazam harbiy kuchlarni tashkil etish borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. Xonlikda umumiy soni 2 ming kishilik muntazam qo'shin tuzishga erishildi. "Xon navkarlari" deb atalgan bu qo'shinning zimmasiga mamlakatda tinchlik hukm surgan davrlarda xon va uning oilasini qo'riqlash vazifasi topshirilgan edi. Xon tomonidan bu qo'shinga bir qator imtiyozlar berilgan edi. Xususan, bu qo'shin navkarlarini oliy hukmdor Xiva atrofida ma'lum miqdordagi yer maydoni va maosh bilan ta'minlab turgan. Xuddi shunday ta'minotga qo'shinning yuqori mansabdorlari ham sazovor bo'lganlar. Xiva xonligida Buxoro va Qo'qon davlatlarida bo'lgani kabi, muntazam qo'shin bilan bir qatorda, harbiy xarakatlar avj olgan davrlarda to'planadigan xalq lashkari ham mavjud edi. Bunday lashkarning asosini otliq askarlar va piyoda askarlar tashkil etgan edi. XIX asr arxiv ma'lumotlaridan ayon bo'lishicha, xonlikda bunday askarlarning soni 9-10 ming atrofida bo'lgan. Ularga xon tomonidan yerlar in'om qilinar hamda ular turli soliq va majburiyatlardan ozod qilingan edilar. O'rta Osiyo xonliklarida harbiy kuchlarni boshqaruvning muayyan tizimi shakllangan edi. Bu tizimning eng yuqori pog'onasida tabiiy ravishda oliy hukmdor turar edi. U qo'shinning rasman oliy qo'mondoni sanalsa-da, ko'p hollarda amalda qo'shinga boshchilik qilish boshqa amaldorlar orqali amalga oshirilgan. Buxoro amirligida qo'shin parvonachi tomonidan boshqarilgan bo'lib, u bosh qo'mondon mavqeiga ega bo'lgan hollarni tasdiqlovchi holatlar ham tarixiy adabiyotlarda ko'plab topiladi[29]. Xiva xonligida esa muntazam qo'shin yasovulboshi tomonidan boshqarilar edi. Qo'qon xonligida qo'shinni boshqarish mingboshi zimmasiga yuklatilgan edi. Xonliklarda boshqa harbiy unvonlar deyarli bir xil bo'lgan. Buxoro va Qo'qon xonligiga oid ma'lumotlar tahlili shundan darak beradiki, XIX asr birinchi yarmida xar bir davlatda ham besh yuz askardan iborat bo'linmaga pansodboshi, yuz askarga-yuzboshi, ellik askarga-panjaboshi, o'nlikka-dahboshi rahbarlik qilgan[30].

Bu davrda uchta xonlik o'rtasida bo'lib turgan ichki nizolar, qo'shni davlatlarning bosqinchilik yurishlari tufayli xonliklarda muntazam harbiy qo'shin mavjud edi. XIX asr boshlarida Xiva xonligida harbiylarning asosiy quroli miltiq, qilich, nayza, o'q-yoy va piltali miltiq bo'lib, ularning qurollanish holati yomon ahvolda bo'lgan. Shu davrda Xivada bo'lgan rus sayyohlari Xiva qo'shini haqida harbiy ish bo'yicha hech qanday tushunchaga ega emas degan ma'lumotlarni keltiradi. XIX asr o'rtalariga kelib xonlikda muntazam qo'shin tuzila boshladi. Bu davrga kelib Xiva xonligi qo'shinida yangi turdagi qurollar ishlatila boshladi va qo'shin ham yangi tartibda shakllantirildi. Xivada harbiy yurishlar boshlansa, boshqa xonliklardagi kabi, bir necha hafta oldin yig'inlarda, bozorlarda bu haqida ogohlantirilgan. Xonlikda qo'shin asosan navkarlardan tuzilgan. Navkarlar soliqlar va turli majburiyatlardan ozod qilingani uchun burch va vazifalariga sidqidildan yondashishgan. Navkarga davlat tomonidan 20 tanob yer berilgan va bundan kelgan daromad navkarga tegishli bo'lgan. Bundan tashqari urushda ko'rsatgan jasorati uchun turli xil buyumlar, pul va x.k. bilan taqdirlanib turilgan. Xususan, Xiva xonlari arxividagi xujjatlarning birida ko'rsatilishicha, 1851-1852-yilda jamoa boshlig'i bo'lgan Ahmadxon sariqlarga qarshi jangda o'zini ko'rsatgani uchun xon tomonidan har bir jangchisiga 4 ta miltiq, 3 ta qilich va 16 tildan pul mukofoti oladi[31].

Xonlikda ko'ngilli otliq qo'shin ham mavjud bo'lib, u faqat harbiy holatda to'plangan. Uning katta qismini turkman va qoraqalpoqlar tashkil etgan. XIX asr boshida xonlikda 20 000 gacha otliq qo'shin to'plash imkoni bo'lgan bo'lsa, 1855-yilda Xiva xonligida 20 mingdan 35 minggacha otliq qo'shin bo'lgan[32]. Xonlikda piyoda to'pchilar guruhi bo'lib, ularning soni 24 kishi bo'lgan[33]. Bu to'pchi navkarlar mohirlik bilan nishonga urganlar otgan o'qlari kamdan kam holatda xato ketgan. Xonlik ichkarisida isyon, qo'zg'olonlar yuz bergan taqdirda navkarlar xon tomonidan hamma ehtiyojlar bilan ta'minlangan. XIX asr o'rtalaridagi ma'lumotga ko'ra Hazorasp, Beshariq va Pitnak mavzellarida 2396 navkar, qolgan hududlarda esa 6445 navkar bo'lgan. Xonlikdagi yirik amaldorlarning aksariyati harbiy kishilar bo'lib, ularning har biri sarkarda etib tayinlanishi mumkin edi. Muxammad Rahimxon II 1855-1856 yillarda xonlikda "Amirul-Umaro" lavozimini ta'sis etgan va o'z akasi Sayid Maxmud to'rani bu ishga tayinlagan[34]. Shu davrda bu mansab eng kattasi bo'lib, Hazorasp, Pitnak, Sho'raxon viloyatlari uning ixtiyoriga berilgan. Bu lavozimdagi shaxs 500 tillo maosh olgan. Xonlikning harbiy tizimida yasovulboshining o'rni katta bo'lib, nufuzli lavozimlardan biri bo'lgan. Yasovulboshi yuqori sarkarda hisoblanib, uning vazifasi xonning farmoniga muvofiq o'z vaqtida qo'shinni jangga boshlab borish bo'lgan. Tinchlik vaqtida yasovulboshilar saroydagi turli qabul marosimlarida ishtirok etganlar.

Qamoqxonadagi tartib, xonlikdagi ichki ishlar shuningdek, xonning qo'riqlash ishlari ham uning zimmasida bo'lgan. Mahfiy farmonlar ham yasovulboshi qo'lida bo'lgan. Xonlikda ikki yasovulboshi bo'lib, biri yovmut turkmanlariga, ikkinchisi esa chovdurlarga qo'mondonlik qilgan. Ikkita yasovulboshining har birida bir necha yordamchi bo'lib, ular "yasovullar" deb nomlangan. "Riyoziy ud-davla" asaridan ma'lum bo'lishicha, 1255/1839-yil 10-noyabr kuni Olloqulixon janglar vaqtida vafot etgan. Muhammad Niyoz yasovulboshining o'rniga uning o'g'li Raxmatullani yasovulboshi qilib tayinlagan. Raxmatulla yasovulboshi sarkarda bo'lib, uning ixtiyorida turkmanlarning yovmud urug'idan shakllangan ko'p ming kishilik guruh bor edi. U qatnashmagan hech bir harbiy safar bo'lmas edi. Chunonchi, Raxmatulla yasovulboshi 1842-yili Olloqulixonning Chorjo'yga qilgan urush safarida qatnashgan. Shuningdek, yasovulboshilardan 51 yil davomida (o'limiga qadar 1890-yilgacha) yetti xon saltanatida halol xizmat etgani ham Raxmatulla yasovulboshidir. M.Yo'ldoshev ma'lumotlariga qaraganda, "Yasovulboshiga yasovullar, mirshablar, shotirlar, eshik oqolari itoat qilardi"[35]. Xonlikda ichki tartibni saqlash mirshablar zimmasida edi. O'g'rilarni ushlash, o'zaro janjal va nizolarni hal etish, shuningdek, qozi hukmiga muvofiq o'g'rilarni jazolash, zindondagi bandalarni qo'riqlash ishlari bilan ham mirshablar shug'ullangan. Ular shahar bosh darvozalarida turib kelib-ketuvchilarni ham kuzatib turganlar. Ana shu xizmatlari uchun ularga o'rtacha 4-5 tillo maosh berilardi. Safarbar etilgan paytlarda mirshablar askarlar bilan birga harbiy ishlarda ham qatnashgan. Xonlikdagi hamma shahar va dahalarning o'z

mirshablari bo'lgan. Xiva xonligi arxiv xujjatlariga ko'ra, mirshablar ozchilik bo'lib, maoshi ham kam bo'lgan. XIX asr o'rtalarida poytaxtdagi Paxlavon darvoza, Shayx darvoza, Maxmud ota darvoza, Hizr bobo darvozalarida jami 29 mirshab hizmat qilgan [36]. Xon qo'shinida bosh shtab boshlig'i vazifasida bo'lmasada, shunga o'xshash vazifani naqib lavozimidagi shaxs bajargan. Naqiblik faxriy unvon bo'lib, bu lavozimga madrasa ta'limini to'liq olgan, dunyoviy ilmlardan boxabar, diniy ilmni a'lo darajada biladigan va eng asosiysi payg'ambar nasliga mansub kishilar saylangan. Rasmiy qabul marosimlarida naqib xonning so'l tomonida birinchi o'rinda o'tirgan [37]. Xatto shahzodalar ham undan keyin o'tirganlar. Urush xarakatlari vaqtida xon farmoniga muvofiq tuzilmalarni qurollantirish va ularni joylashtirish, qo'shimcha qo'mondonlar tayinlash vazifasini naqib bajargan. Naqiblarning o'z navkarlari bo'lib, hamma harbiy safarlarda qatnashardi. Naqib xonning eng yaqin maslahatchilaridan biri bo'lib, safarlarda unga hamrox bo'lardi. Bu lavozimdagi shaxs 100-150 tillo miqdorida maosh olgan. Muhammad Rahimxon II davrida naqiblik lavozimida Ismoil naqibho'ja faoliyat yuritgan bo'lib, u 1873-yildagi "Gandimyon shartnomasi" ni imzolashda ishtirok etgan.

4. Xulosalar:

Mustaqillika erishganimizdan keyin jahonning eng qadimiy yurtlaridan biri bo'lgan Xorazmning uzoq o'tmishi, tarixini o'rganish va uni yoritish yangicha mazmunga ega bo'ldi. Bu ko'hna yurt tarixiga qiziqish uni har tomonlama o'rganish va yoritishga intilish jahonning ko'plab mamlakatlarida kuchli bo'lgan. Xorazm zaminida so'nggi bir necha asr davomida faoliyat ko'rsatgan va o'zbek davlatchilik tarixida sezilarli iz qoldirgan Xiva xonligining harbiy va mudofaa tizimi kam o'rganilgan mavzular qatoriga kiradi. Biz mazkur ilmiy maqolada Xiva xonligining harbiy va mudofaa tizimi masalasini mahalliy hamda chet el tarixchilari manbalari, mavzuga oid ilmiy tadqiqotlarni tahlil etib quyidagi xulosalarga keldik:

XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligi tarixiga oid manbalarni ko'rib chiqar ekanmiz, shuni guvohi bo'lishimiz mumkinki, rus tarixchilari tomonidan yozilgan manbalarda Xiva xonligining harbiy va mudofaa tizimi haqida bildirgan fikrlarida hech qanday yolg'on fikrlar va bo'rttirishlar uchramaydi. Axborot tarzida bo'lsa-da, bu adabiyotlarning qimmatli shundaki, mualliflar hech bir istehola qilmay, o'zlari tarafdin bo'lgan mustamlakaning haqiqiy basharasini, oshkor va pinhon niyatlarini takabburlik bilan oshkor etganlar. Shuning uchun ham bu kabi manbalar va mahalliy mualliflar manbalarini solishtirib, tahlil etib, Xiva xonligining harbiy va mudofaa tizimini o'rganishda qimmatli ma'lumotlar bera oladigan manbalar qatoriga kiritishimiz mumkin.

Manbalardagi ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga kelib Xiva xonligida qo'shinning muntazam turi shakllantirilib, harbiy kuchlar va qo'shinga e'tibor yanada kuchaydi. Harbiy tizim tartibli yo'lga qo'yildi.

Iqtiboslar/ Сноски/References:

1. Абулғози Баҳодирхон. Шажарайи турк. –Т.: Чўлпон. 1992. (Abulghazi Bahadir Khan. Turkish genealogy. -T.: Cholpon. 1992).
2. Саид Хомид Камёб. Таворих ул-хавонин. –Т.: Академия, 2002. (Said Khomid Kamyob. Tavorikh ul-khavonin. –T.: Academy, 2002.)
3. Мухаммад Юсуф Баёний. Шажарайи Хоразмшохий. –Т.: Адабиёт ва санъат. 1994 (Muhammad Yusuf Bayani. Family tree of Khorazmshahi. -T.: Literature and art. 1994)
4. Мунис. Танланган асарлар. –Т.: Ўзадабийнашр. 1992 (Munis. Selected works. -T.: Uzadabiynashar. 1992)
5. Огахий. Танланган асарлар. 6 жилдлик. –Т.: Адабиёт ва санъат. 1971; Огахий. Зубдату-т-таворих. –Т.: Ўзбекистон, 2009. (Notice. Selected works. 6 volumes. -T.: Literature and art. 1971; Notice. Zubdatu-t-tawarikh. - T.: Uzbekistan, 2009.)

6. Бартолд.В.В. Отчет о поездки в Среднюю Азию с научною целью.1893-1894. Соч.Том. 4. 1966.(Bartold.V.V. Report on a trip to Central Asia for scientific purposes. 1893-1894. Op.Vol. 4. 1966.)
7. Терентев М.М. История завоевания Средней Азии. Т. 1-3, СПб, 1906. (Terentev M.M. History of the conquest of Central Asia. T. 1-3, St. Petersburg, 1906.)
8. Желябужский.Э. Очерки и завоевании Хивы. СПб, 1980.(Zhelyabuzhsky.E. Essays on the conquest of Khivi. St. Petersburg, 1980.)
9. Кастелская З. Из истории Туркестанского края. (1865-1917). –М, 1980 (Kastelskaya Z. From the history of the Turkestan region. (1865-1917). –M, 1980)
10. Папов А.Л. Из истории завоевания Средней Азии. Исторические записки. –М., 1940. №9 (Papov A.L. From the history of the conquest of Central Asia. Historical notes. –M., 1940. No. 9)
11. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60-90 годы XIX в.) –М.,1965 (Khalfin N.A. The annexation of Central Asia to Russia (60-90 years of the 19th century) – M., 1965)
12. Якунин А.Ф. Народы Средней Азии и России. –М.,1954. (Yakunin A.F. Peoples of Central Asia and Russia. –M., 1954.)
13. Дворкина.Е. Национально-колониальная политика самодержавий в первый годы царского владения в Туркестане. (1867-1881 гг.) Диссертация на соиск.уч.ст.канд.ист.наук. – Т.,1943. (Dvorkina.E. National-colonial policy of autocracies in the first years of tsarist rule in Turkestan. (1867-1881) Dissertation for candidate of historical sciences. – T., 1943.)
14. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XVI–середина XIX в). –М.,1958.(Ivanov P.P. Essays on the history of Central Asia (XVI–mid-XIX centuries). –M., 1958.)
15. Муравев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву гвардейского генерального штаба капитана Николая Муравева. М.,1822. (Muravev N. Journey to Turkmenistan and Khiva of the Guards General Staff of Captain Nikolai Muravev. M., 1822.)
16. Залесов Н. Посольство в Хиву капитана Никифорова в 1841 года. –М.,1865.(Zalesov N. Embassy to Khiva of Captain Nikiforov in 1841. –M., 1865.)
17. Килевейн Е.Б. Открыток из путешествия в Хиву и некоторые подробности о ханстве во время правления Сеид-Мохаммед Хана, 1856-1860. –М.,1861.(Kilevein E.B. Postcards from the journey to Khiva and some details about the Khanate during the reign of Seid-Mohammed Khan, 1856-1860. –M., 1861.)
18. Иванин М.И. Хива и Аму-даря. –М.,1873 (Ivanin M.I. Khiva and Amu Darya. - M., 1873)
19. Меендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. –М.,1975. (Meendorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. –M., 1975.)
20. Брегел Ю.Э. К изучению земельных отношений в Хивинском ханстве. Ежегодник. –М.: Наука. (Bregel Yu.E. To the study of land relations in the Khiva Khanate. Yearbook. –M.: Science.)
21. Туркестанский сборник Обзор доступов к Хивинскому ханству и краткия сведения о нем. (военно-статистический очерк). Том 82. -СПб., 1873, С.230. (Turkestan collection Review of access to the Khiva Khanate and brief information about it. (military statistical essay). Volume 82. -SPb., 1873, P.230.)
22. Материали по истории Туркмен и Туркмени. XVI-XIX вв. (Иранские, Бухарские и Хивинские источники). Том-2. М.-Л., 1938, С.400. (Materials on the history of Turkmen and Turkmenistan. XVI-XIX centuries (Iranian, Bukhara and Khiva sources). Volume-2. M.-L., 1938, P.400.)
23. Иванин М.И. Хива и Аму-даря. -СПб., 1873, С.56.(Ivanin M.I. Khiva and Amu Darya. - St. Petersburg, 1873, P.56.)
24. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. М., 2003, С.249.(Vambéry A. Traveling through Central Asia. M., 2003, P.249.)
25. Туркестанский сборник Обзор доступов к Хивинскому ханству и краткия сведения о нем. (военно-статистический очерк). Том 82. -СПб., 1873, С.231.(Turkestan collection

- Review of access to the Khiva Khanate and brief information about it. (military statistical essay). Volume 82. -SPb., 1873, P.231.)
26. Муравев Н.Н. Путишествие в Туркмению и Хиву. Счасть. 2 -М., 1822, С.108. (Muravyov N.N. Travel to Turkmenistan and Khiva. Part. 2 -M., 1822, p.108.)
 27. Наши соседи в Средней Азии. Хива и Туркмения. -СПб., 1873, С.131. (Our neighbors in Central Asia. Khiva and Turkmenistan. -SPb., 1873, P.131.)
 28. Наши соседи в Средней Азии. Хива и Туркмения. -СПб., 1873, С.135. (Our neighbors in Central Asia. Khiva and Turkmenistan. -SPb., 1873, P.135.)
 29. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. -М: Наука. 1975, С.139. (Meyendorff E.K. Travel from Orenburg to Bukhara. -M: Science. 1975, p.139.)
 30. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимга даврдан ҳозиргача) / Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси; маъсул муҳаррир Д.Х.Зияева / - Т.: Шарқ. 2012, 135-б. (From the history of military work in Uzbekistan (from ancient times to the present) / Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan; responsible editor D.Kh. Ziyaeva / - T.: Sharq. 2012, p. 135.)
 31. Иванов П.П. Архив Хивинских ханов XIX в. Исследование и описание документов с историческим введением. -Л, 1940, С.175. (Ivanov P.P. Archive of the Khiva khans of the 19th century. Research and description of documents with a historical introduction. -L, 1940, p. 175)
 32. Наши соседи в Средней Азии. Хива и Туркмения. -СПб., 1873, С.131. (Our neighbors in Central Asia. Khiva and Turkmenistan. -SPb., 1873, P.131.)
 33. Иванов П.П. Архив Хивинских ханов XIX в. Исследование и описание документов с историческим введением. -Л, 1940, С.194. (Ivanov P.P. Archive of the Khiva khans of the 19th century. Research and description of documents with historical introduction. -L, 1940, P.194.)
 34. Davlatyor R, Shixnazar M, Nusratulla J. Feruz shox va shoir qismati. -Т.: Xiva. 1995, 13-б. (Davlatyor R, Shikhnazar M, Nusratulla J. Feruz horn and fate of the poet. - T.: Khiva. 1995, p. 13.)
 35. Yo'ldoshev M. Xiva xonligida feodal yer yegaligi va davlat tuzilishi. -Т.: O'zdavnashr, 1959, 282-б. (Yoldoshev M. Feudal land ownership and state structure in Khiva Khanate. - T.: Uzdavnashr, 1959, p. 282.)
 36. Bekmukhammad U. Harbiy xiylalar. -Т.: Yangi asr avlodi. 2008, 38-б. (Bekmukammed U. Military tricks. -Т.: The generation of the new century. 2008, p. 38.)
 37. Бартолд В.В. Церемония при дворе узбекских ханов в XIX (Bartold V.V. Ceremony at the court of Uzbek khans in the 19th century)

ЎТМИШГА НАЗАР

6 ЖИЛД, 11 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 6, НОМЕР 11

LOOK TO THE PAST

VOLUME 6, ISSUE 11

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000